

1. Революційні події в Україні навесні-влітку 1905 р.

Нагромадження політичних, економічних та соціальних протиріч на початку ХХ ст. завершилося соціальним вибухом революції 1905-1907 рр. Революційні події охопили і Наддніпрянську Україну, зачепивши інтереси всіх верств і груп населення. Разом із загальноросійськими цілями революції: ліквідація поміщицького землеволодіння, викупних платежів, повалення самодержавства, встановлення демократичних свобод, восьмигодинного робочого дня на підприємствах, у Наддніпрянській Україні висувались і свої особливі вимоги, зокрема досягнення політичної та культурно-національної автономії українських земель, а згодом і державної незалежності.

Безпосереднім поштовхом до буржуазно-демократичної революції став розстріл великої мирної демонстрації робітників у Петербурзі у неділю 9 січня 1905 р., що згодом названа «Кривавою неділею». Відповіддю на нього стали численні стихійні виступи. Одним з них став страйк 600 робітників Південноросійського машинобудівного заводу та заводу Гретера і Криванека у Києві 12 січня 1905 р. Протягом січня страйкували робітники Харкова, Катеринослава, Одеси, Горлівки, Юзівки, Маріуполя, Житомира та інших міст. Протягом лютого-березня страйковий рух зростав, адже за неповними даними в українських губерніях страйкували майже 170 тис. осіб.

Мітинг під час Всеросійського жовтневого страйку в м.Харков. 1905 р.

У лютому-березні 1905 р. розгортаються виступи селян на Лівобережжі та інших районах. Селяни здебільшого громили маєтки поміщиків та багатих підприємців. Наприклад, у березні 3 тис. селян Глухівського повіту Чернігівської губернії розгромили цукровий завод у Хуторі-Михайлівському, якій належав

українським підприємцям Терещенкам. До середини 1905 р. відбулося біля 1300 таких виступів.

Активну участь у революційних подіях брали українські студенти, які створили у Петербурзі Головну студентську раду.

-

Звернімося до джерел

З відозви Головної студентської ради «До українського громадянства, студентства, робітництва і українських офіцерів у Петербурзі». 2 березня 1905 р.

Гасло демократичної республіки, виставлене російською демократією, забезпечує громадянські права кожної окремої людини. В боротьбі за ці права ми зичимо російській демократії всякого успіху. Але українська демократія, українські маси потребують забезпечення не лише своїх загальногромадських прав, але й своїх окремих прав національних, тих прав, які російський народ має вже віддавна. З цим гаслом національного визволення і повинні виступити українські маси в Петербурзі. Найповнішим висловом ідеї національного визволення є національно-державна самостійність, і лише створення власного суверенного державного організму може забезпечити якнайширший культурний розвиток українського народу.

Українські та загальноросійські політичні партії намагались впливати на масовий рух населення і очолювати стихійні виступи:

- партія більшовиків чисельністю близько 4,5 тис. членів мала вплив серед некваліфікованих русифікованих робітників Одеси, Миколаєва, Катеринослава;
- меншовики і організація українських кваліфікованих робітників «Спілка», загальною чисельністю близько 6 тис. членів підтримувалась кваліфікованими робітниками Донбасу і Харкова;
- РУП-УСДРП (з грудня 1905 р.), що нараховувала 3 тисячі членів, пов'язувала вирішення соціальних і політичних проблем з розв'язанням проблем національних. Вона мала вплив серед робітників-українців Києва та Кривого Рогу.

Влітку 1905 р. революційне піднесення мас населення зростало. Посилювався робітничий рух. У квітні-серпні в українських землях, що входили до складу Росії відбулося 300 страйків, у яких взяли участь понад 100 тис. робітників. 13 червня відбувся загальноміський страйк робітників Одеси. Червневі виступи українських селян 1905 р. охопили 64 із 94 повітів. За масштабами селянського руху Україна посідала одне з перших місць у Російській імперії.

До липня 1905 р. 46% усіх повітів Наддніпрянської України були охоплені селянськими виступами. Великим авторитетом серед селян користувалася Всеросійська селянська спілка (ВСС). У підросійській Україні діяло 7 губернських, велика кількість повітових і волосних філій цієї організації. Деякі місцеві комітети ВСС очолювали збройні повстання, діяли як органи селянської влади.

О.Матюшенко на броненосці «Потьомкін». 1905 р.

Революційні настрої проникли й на флот. Серед моряків Чорноморського флоту більшовиками була створена організація «Севастопольський морський центр». Члени цієї організації матроси Г.Вакуленчук і О.Матюшенко очолили повстання на броненосці «Потьомкін», що відбулося **14-25 червня 1905 р.** Більшість матросів корабля (чисельність команди 730 осіб) складали українці. На початку повстання Г.Вакуленчука було вбито. Керівництво повстанням перейшло до О.Матюшенка та члена харківської організації РУПу інженера-механіка О.Коваленка – одного з небагатьох офіцерів, який перейшов на бік матросів і фактично став командиром корабля.

Звернімося до джерел

З донесення пристава портової поліцейської дільниці м.Одеси начальнику одеського жандармського управління (1905)

У ніч з 14 на 15 червня ц.р. прибув в Одеський порт ... військовий броненосець «Князь Потьомкін», матроси якого о 5 годині ранку звели з броненосця на берег... труп матроса Григорія Вакуленчука, на грудях якого була лавками

прикололи прокламацію, такого змісту: «Міста Одеси жителі, перед вами лежить тіло забитого матроса Григорія Вакуленчука, убив його старший офіцер ескадреного броненосця «Великий князь Потьомкін Таврійський» за те, що він сказав, що борщ не годиться. Поклянемося, друзі робітники, і скажемо: «Пухом земля тобі! Помстимося кровопивцям, смерть гнобителям, хай живе свобода, один за всіх, а всі – за одного! Екіпаж «Потьомкіна..»

На бунтівний корабель прибули представники місцевих меншовицьких та більшовицьких організацій із закликом до матросів висадитися в порту, підняти повстання в місті і за допомогою робітників захопити Одесу. Проте матроси відмовилися, сподіваючись на підтримку всієї ескадри Чорноморського флоту. Водночас царські війська оточили порт, перешкоджаючи виходу панцерника у море. У ніч з 15 на 16 червня в Одеському порту під час стрілянини загинуло біля 100 людей, більше 300 було поранено. 17 червня «Потьомкін» вийшов у море на зустріч ескадрі з 13 бойових кораблів, посланої урядом на придушення повстання. Однак під час зустрічі з революційним кораблем матроси ескадри відмовилися стріляти по своїх товаришах. Побоюючись поширення повстання на кораблі ескадри, командування відвело її до Севастополя. Повстанці здійснили рейд з Одеси до Феодосії, а потім у румунський порт Констанцу де команда панцерника здалася місцевим властям. Більшість членів екіпажу «Потьомкіна» залишилися в Румунії, а 54 особи нелегально повернулися в Росію, серед них був і О.Матюшенко. У 1907 році його заарештували і за вироком військово-морського суду стратили.

2.Піднесення революції

Свого апогею революційне піднесення досягло у жовтні – грудні 1905 р. У **жовтні** робітники організували загальноросійський страйк. У Наддніпрянщині в ньому взяло участь понад 120 тис. осіб. Лозунгами страйкарів були: «Геть царський уряд!», «Хай живе всенародне повстання!». Протестні акції робітників переросли у збройні сутички і барикадні бої з царськими військами (Катеринослав, Харків, Одеса).

У процесі страйкової боротьби в жовтні-листопаді у Києві, Катеринославі, Луганську, Кам'янську, Горлівці, Єнакієвому (більш ніж у 50 містах і робітничих селищах) виникли ради робітничих депутатів*. Вони запроваджували 8-годинний день на підприємствах, встановлювали ціни на продукти в фабрично-заводських магазинах, контролювали випуск урядових та регіональних газет, організовували охорону населення від погромників та грабіжників тощо. Водночас формувались професійні спілки для захисту інтересів робітників. Наприкінці революції у підросійській Україні вже діяло 284 профспілки. Восени 1905 р. посилювався і селянський рух. У Наддніпрянській Україні було зареєстровано близько 300 випадків розгрому поміщицьких маєтків. Особливого розголосу набули події в селі Вихвостіві на Чернігівщині, відображені у творі М.Коцюбинського «Fata morgana», коли у жовтні 1905 р. селяни розгромили поміщицький маєток і гуральню. У відповідь заможні селяни -«куркулі» забили 15 бідняків-односельчан.

Всеросійський політичний страйк паралізував країну і змусив царя видати 17 жовтня 1905 р. маніфест* про «громадянські права і політичні свободи», який «дарував» підданам особисту недоторканість, свободу слова, совісті, зібрань і спілок. Проголошувалося скликання законодавчої Державної думи із залученням до виборів усіх верств населення. З проголошенням маніфесту політичні сили, що підтримали його, створили власні політичні партії для участі у діяльності думи: великі промисловці, торговці і поміщики - «Союз 17 Октября» (октябристи), середня буржуазія й інтелігенція - Конституційно-демократичну партію (кадети).

Одесити протестують проти царського маніфесту від 17 жовтня. 1905 р.

Почали готуватись до виборів і меншовики та есери. Більшовики ж закликали до бойкоту виборів й переростання страйків робітників у збройні повстання з метою захоплення влади й встановлення «диктатури пролетаріату», а фактично необмеженої влади власної партії.

Частина великих поміщиків, підприємців, чиновних, поліцейських чинів та інших монархічно налаштованих представників різних верств населення вважали маніфест проявом слабкості царської влади і вимагали його негайної відміни та придушення революції силовими методами. За підтримки уряду з прибічників монархії створювалися політичні організації «Союз русского народа», «Союз Архангела Гавриила», «Русская монархическая партия» та ін., які організовували формування «чорні сотні» для фізичної розправи з учасниками протестних виступів та «іногородцями». Чорносотенці звинуватили євреїв у заворушеннях в державі і розпочали єврейські погроми, які прокотилися в Одесі, Катеринославі,

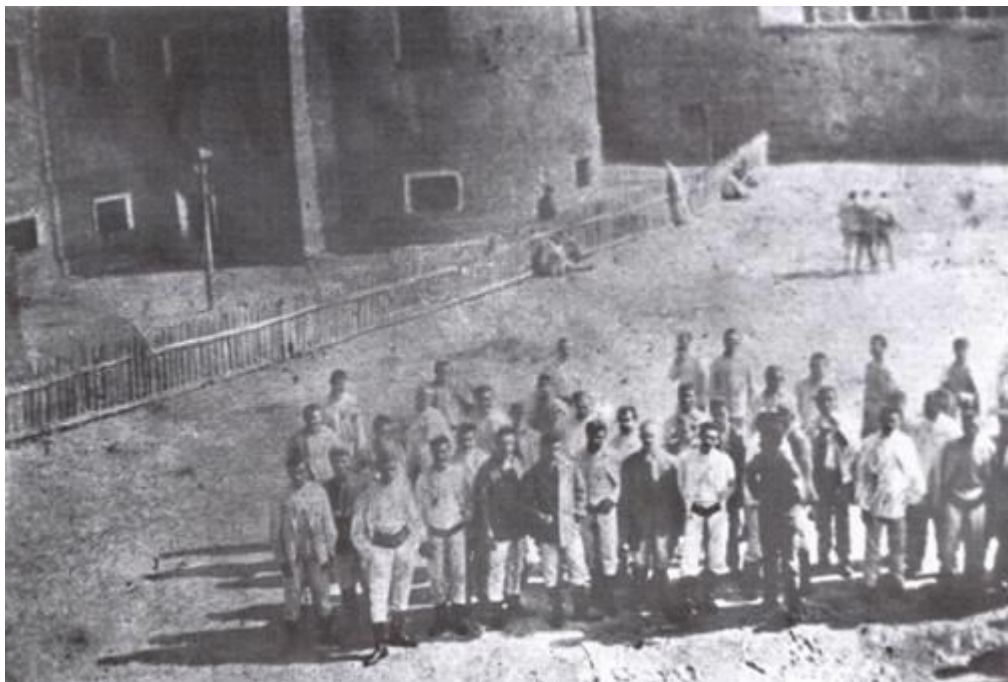
Харкові, Миколаєві містах Донбасу. Тільки у Києві під час погрому загинуло 23 особи, а 223 отримали поранення.

Порівняно із загальноросійськими партіями вплив і чисельність українських політичних організацій восени 1905 року були набагато меншими. Наприкінці 1905 року РУП змінила назву на УСДРП і посилювала своє співробітництво с РСДРП, яке завершилося її приєднанням на правах окремої національної організації. УДП і УРП об'єдналися в одну партію – Українську демократично-радикальну партію (УДРП), що вимагала культурно-національної автономії і стояла на позиціях дуже близьких до партії кадетів, з якими співпрацювала. На самостійницьких позиціях залишалася УНП, закликаючи всі партії до створення міжпартійного блоку для посилення національного характеру революції.

У листопаді 1905 р. у Севастополі сталося нове повстання моряків Чорноморського флоту на крейсері «Очаків», яке підтримали ще 12 кораблів. Очолив його лейтенант П.Шмідт, який у телеграмі Миколі II писав: «Царю, Чорноморський флот вийшов з підпорядкування твоїм безвідповідальним міністрам, відрізав Кримський півострів, оголошує федеративну республіку Кримського півострова, вимагає повної амністії політичним в'язням і якнайшвидшого скликання Установчих зборів». Після 13-годинного бою з відданими царизму військами повстанці зазнали поразки. П.Шмідт та його поплічник були арештовані і за вироком військового трибуналу страчені. 18 листопада того ж року у Києві повстали 800 солдатів саперної бригади на чолі з підпоручиком Б.Жаданівським. Солдати, об'єднавшись з робітниками Південноросійського заводу, вирушили до казарм Азовського полку. Після короткого бою повстанців з вірними владі військами повстання було придушене. 23 листопада відбувся виступ солдатів Харківського гарнізону та робітників, в якому взяли участь близько 15 тис. осіб.

Група учасників повстання саперів у дворі Лук'янівської в'язниці в м.Київ. 1905 р.

Політв'язні у Холодногірській в'язниці в м.Харків. 1905 р.

У грудні 1905 р. у Великих Сорочинцах на Полтавщині селяни заарештували пристава і урядника. Помічника справника, який прибув із загоном козаків, щоб звільнити заарештованих вони зустріли вилами та кілками. Згодом повстання було придушено. Селян змусили більше чотирьох годин стояти на колінах у снігу біля будинку волосного правління, потім їх били й багатьох відправили до полтавської в'язниці.

Під час загальноросійського політичного страйку у **грудні 1905 р.** збройна боротьба досягла найбільшого піднесення. Більшовики й частково меншовики та есери закликали робітників до збройного повстання. Вони очолили його підготовку та безпосередньо бойові дії. В Україні збройні повстання робітників спалахнули у Харкові, Катеринославі, Олександрівську (Запоріжжі), Донбасі та інших містах. У цих подіях царським військам протистояли спеціальні озброєні бойові групи (дружини) робітників.

Одним з найбільших за чисельністю учасників було збройне повстання робітників у Донбасі. Перші збройні сутички бойових груп з царськими військами відбулися 13 грудня в Ясинуватій та Авдіївці. Потім центром подій стала Горлівка. Саме там 16 грудня царські війська влаштували розправу над робітниками місцевого заводу. На допомогу повсталим прибули бойові дружини зі сусідніх містечок й інших заводів - всього 4 тис. осіб. З них 800 дружинників були озброєні вогнепальною зброєю, а інші – пиками, залізними прутами й сокирами. 17 грудня повсталі робітники після 8-годинного бою вибили війська з міста і змусили їх відступити у степ. Повсталі зазнали поразки після того як на допомогу царським військам підійшли підкріплення. Починаючи з 1906 року, революційне піднесення населення пішло на спад.

У 1905-1907 рр. під тиском революційних сил російською владою було зроблено деякі кроки у розв'язанні національного питання. Зокрема законом від 21 листопада 1905 р. було дозволено видавати літературу національними мовами, випускати газети й журнали, створювати культурно-освітні товариства,

відкривати національні театри. У деяких школах було започатковано навчання українською мовою. У багатьох містах відкривались українські клуби, музично-драматичні гуртки, наукові товариства. Почали видавати газети й журнали українською мовою: у 1906 р. було 18 таких видань, а у 1907 рр. вже 25. Першою щоденною українською газетою стала «Громадська думка» (пізніше «Рада»), що виходила з 15 вересня 1906 р. по 2 серпня 1914 р. У ній співпрацювали провідні діячі української культури, зокрема М.Грушевський, І.Франко, О.Олесь, В.Винниченко та ін. Щоденні газети «Громадське слово», «Рада», «Нова громада» утримував меценат Є.Чикаленко.

- **Звернімося до джерел**

Із оголошення Є.Чикаленка та Б.Гринченка про позицію газети «Громадське слово»

«Громадське слово» оборонятиме право українського народу на своє національно-політичне життя і через це вимагатиме автономії України, щоб народ український сам порядкував своїми справами і мав свою крайову народну раду, а іншим народам на українській землі щоб забезпечені були також їхні національні права...

Перейшов на українську мову і найстаріший на той час в Україні журнал «Киевская старина», що почав видаватися під назвою «Україна». Цього ж року до Києва зі Львова було переведено видання «Літературно-наукового вісника» М.Грушевським. Утворились видавництва, що друкували художню та науково-популярну літературу українською мовою, зокрема й українських класиків.

М.Грушевський

Протягом 1905-1907 рр. у Наддніпрянщині виникло 9 культурно-просвітницьких організацій «Просвіта» з 30 філіями, які до революції успішно діяли тільки у західноукраїнських землях. Активну участь у їхній діяльності брали видатні діячі української культури, літератури, науки: у Києві – Б.Грінченко, Л.Косач (Леся Українка) і М.Лисенко; у Катеринославі – Д.Яворницький; у Чернігові – М.Коцюбинський; у Полтаві – П.Рудченко (Панас Мирний); у Миколаєві – М.Аркас; в Одесі – М.Комаров та ін. «Просвіти» засновували бібліотеки, читальні, організовували літературні й музичні вечори, вистави, лекції тощо, пропагували твори Т.Шевченка, проводили щорічні

«Шевченківські роковини». Водночас вони прагнули налагодження випуску науково-популярної літератури українською мовою, відкриття шкіл з рідною мовою навчання.

Революційні події знайшли свій відгук у Східній Галичині, Північній Буковині, Закарпатській Україні, де прокотилася хвиля масових виступів проти соціально-політичних і національних утисків уряду, польських, румунських та угорських можновладців. Для керівництва народним рухом у листопаді 1905 р. було створено "Народний комітет" на чолі з Ю.Романчуком і К.Левицьким. Збори з вимогами реформувати народну освіту й відкрити нові школи з українською мовою навчання у 1905 р. відбулися у Львові, Дрогобичі, Бортничаях Товмацького повіту та інших містах і селах. Тривалою, хоч і безрезультатною, була боротьба за відкриття у Львові українського університету. Демократична громадськість, протестуючи проти виключно німецького характеру Чернівецького університету, домогалася тут права користуватися рідною мовою та відкрити кафедру історії України.

3.Українська громада у Державній думі

Наприкінці лютого - на початку березня 1906 р. відбулися вибори до I Державної думи, що діяла 72 дні (з 27 квітня по 8 липня). Від 9 українських губерній було обрано 102 депутати: 24 поміщики, 42 представника селян, 26 - інтелігенції, 9 робітників, 1 священник.

44 депутати, які були налаштовані боротися у Державній думі за розв'язання українського питання, у **травні 1906 р.** створили українську громаду на чолі з чернігівським адвокатом І.Шрагом.

Політичні програмні вимоги Української думської громади

- Політична автономія для України в її етнічних межах.
- Впровадження української мови у в навчальних закладах, судових та місцевих адміністративних органах.
- Розв'язання аграрного питання.

Для допомоги в роботі Українській думській громаді до Петербурга зі Львова переїхав М.Грушевський, який був обізнаний з досвідом діяльності українських депутатів в австрійському парламенті та крайових сеймах Галичини й Буковини. За його участю, українська громада видавала журнал «Украинский вестник».

Проте, проголосити свою програму з трибуни депутати не встигли, оскільки I Дума було розпущено. Зазначимо також, що члени української думської громади порушували питання єврейських погромів, які відбувалися з мовчазної згоди царських чиновників. Українські депутати-члени громади склали заяву протесту, а голову фракції І.Шрага було притягнуто до судової відповідальності за його думську промову з цього питання.

Вибори до II Думи (проіснувала 103 дні) відбулися у січні – лютому 1907 р. Від українських губерній було обрано 16 поміщиків, 4 священники, 17 представників інтелігенції, 59 селян, 6 робітників. Українські депутати знову утворили думську громаду з 47 осіб. Вона була складовою загальноросійської фракції трудовиків і тому назвала себе Українською трудовою громадою, отримавши у спадок від попередників кілька розроблених чи розпочатих

законопроектів у земельній, робітничій та освітній справі. Громада видавала часопис "Рідна Справа – Вісті з Думи ", де друкувалися промови членів Української трудової громади.

Звернімося до джерел

З програми Української трудової громади

...рішуча і конечна переробка державного урядування на національну і територіальну (краєву) автономію всіх країн Російської імперії, котрих людність повинна одержати права самовиразу і самоврядування... Щодо економічних справ, то на першу чергу ми ставимо здобуття народові землі, котрею користувалися б тільки ті, що прикладають до неї свою працю.. Щодо робітничої справи, то ми будемо вимагати восьмигодинного робочого дня, оборони праці жінок та дітей, страховки на старість та на випадок знесилення.

У ІІІ і ІV Думах українських фракцій не існувало.

4. Завершення революції 1905 – 1907 рр. та її результати

Після поразки збройних повстань грудня 1905 р. хвиля революційних виступів почала спадати. Проте, робітники Києва і Харкова ще страйкували у 1906 р. у річницю «Кривавої неділі». Великого розмаху у 1906 р. набув першотравневий виступ одеських робітників, в якому брало участь близько 14 тис. осіб. Першотравневі страйки і мітинги відбулися і на підприємствах Харкова та шахтах і заводах Донбасу.

Влітку 1906 р. на заводах, фабриках, шахтах Донбасу відбувалися багатолюдні мітинги, демонстрації, під час яких робітники несли червоні прапори, співали революційні пісні. Страйкували також робітники заводів Харкова і Одеси. За офіційними даними, в Україні в 1906 р. страйкувало близько 100 тис. робітників, а в 1907 р. – 63 тис. робітників.

Весною 1906 р. у 57, а влітку у 75 з 99 повітів українських губерній відбулися виступи селян. Новим явищем у селянському русі стало в окремих випадках його поєднання із робітничими виступами, а також певне піднесення політичної свідомості селян. Так, через уповноважених Миколаївської ради робітничих депутатів селяни організували продовольчу допомогу страйкарям та безробітним. Селянські делегати брали участь у роботі Катеринославської ради робітничих депутатів. У деяких селах революційні селянські комітети брали на себе функції органів управління. Інколи селяни вдавались навіть до мітингів і демонстрацій.

І.Франко

У Львові групою діячів демократичного і національно-визвольного руху на чолі з І.Франко було створено газету «Громадський голос», що підтримувала боротьбу населення Наддніпрянщини. У Галичині була навіть створена організована група соціал-демократів з підросійської України близько 2,5 тисяч осіб. У 1906-1907 рр. тут розгорнувся масовий страйковий рух, в якому у січні 1906 р. відбулося близько 300 мітингів за участю майже 500 тис.осіб. Він охопив і селян, набувши найбільшого розмаху влітку 1906 р., коли розповсюдився на 380 сіл. Страйкарі відмовлялися збирати врожай на поміщицьких землях, вимагали підвищення платні, передачі землі селянам, введення загального виборчого права у вищий законодавчий орган Австро-Угорщини – рейхстаг. Багатотисячні мітинги влаштовували селяни прикордонних з Росією повітів, погрожуючи захопленням поміщицьких маєтків. У відповідь на це на кордоні з Росією було виставлено три додаткових корпуси австрійської армії. Однак уряд змушений був піти на деякі поступки, зокрема, скасувати обмеження у виборах до парламенту і надати більше прав українській культурі.

Активні виступи населення у Наддніпрянській Україні продовжувалися до середини 1907 р. Тим часом влада готувала контрнаступ. 3 червня 1907 р. цар підписав маніфест про розпуск II Думи, яка була «лівішою», ніж перша, та підписав новий виборчий закон. Прийняття закону без участі Думи було порушенням Маніфесту 17 жовтня та «Основних законів Російської імперії». До того ж царизм порушив парламентську недоторканість депутатів, заарештувавши декілька десятків з них та відправивши на заслання. Саме тому події **3 червня 1907 р.** вважають державним переворотом і завершенням російської революції. У цей же день голова уряду Росії П.Столипін відправив шифровану телеграму київському губернатору з вимогою навести порядок у місті та губернії. Вже 4 червня 1907 р. до київських в'язниць було відправлено майже 100 осіб, в Одесі заарештовано близько 70 активних учасників революційних подій.

Отже, революція пройшла у своєму розвитку кілька фаз: «піднесення – кульмінація – спад», яким відповідають кардинальні зміни та зрушення в суспільному житті. Вона зазнала поразки й не досягла своїх основних цілей. Проте, в процесі розгортання революційних подій виникли нові суспільно-

політичні явища та тенденції, які надалі суттєво вплинули на історичну долю України:

- переплетення та взаємовплив робітничого, селянського та національно-визвольного рухів;
- усвідомлення народними масами ефективності та результативності спільного натиску на самодержавство;
- виникнення широкомасштабних народних виступів;
- розширення внаслідок проголошення царського Маніфесту меж легальної політичної та культурної діяльності, суттєве помітне її пожвавлення та урізноманітнення;
- активізація процесу масової самоорганізації суспільства (утворення політичних партій, рад, профспілок тощо)
- поява у опозиційних сил легального офіційного каналу впливу на владу – думської трибуни.

Водночас не було вирішено, ані аграрне, ані національне питання, робітники не добилися 8-годинного робочого дня. Демократичні права і свободи громадян поступово згорталися.